

Bronius MASKULIŪNAS

*Šiaulių universitetas***DĖL PAŠALIO VIETININKŲ JOKŪBO MORKŪNO *POSTILĖJE***

Postpozicinių pašalio vietininkų – adesyvo ir aliatyvo – formos XVI–XVII amžiuje dar gana gausiai vartotos visų trijų – vidurinio, rytinio ir prūsiškojo – lietuviško rašto variantų atstovų. Straipsnyje norima trumpai atkreipti dėmesį į keletą pašalio vietininkų vartojimo momentų viename didžiausių XVI–XVII a. lietuvių rašto paminklų – 1600 m. išleistoje kalvinų postilėje, paprastai vadinamoje Morkūno *Postilė*¹ (MP).

Medžiaga statistiniam tyrimui buvo rinkta iš šimto MP antrosios dalies puslapių². Išanalizavus surinktą medžiagą, galima pateikti tyrimo rezultatus ir padaryti tam tikrus apibendrinimus.

Aliatyvas ryškiai dominuoja Morkūno *Postilėje* palyginti su adesyvu. Užfiksuota per 500 aliatyvo pavartojimo atvejų ir tik 100 adesyvo pavartojimų. Vadinasi, aliatyvas MP dažnesnis už adesyvą daugiau nei penkis kartus. Tiesa, dėmesys atkreiptinas į tą faktą, kad vartojama labai daug tų pačių įvardžių aliatyvo formų, atliekančių rodomąją funkciją, plg.:

Prieteliau / o ko cžią eifi top pařaukimop Pona / o tump žadeimump io / neturedamás apiwilkała neiokia top wertá ant fáwę MP 233v.

[...] lidi duřiała io anump mielump žadeimump / o anump mielump pribuwimump Abráhomá MP 241v.

[...] priglaudžia għiá anofp draugiftefp wiernu ir iřrinktu fáwo / o anofp wdecžnofp Awinicžiofp fáwo MP 247 ir kt.

Leksiniu požiūriu nė vienas iš pašalio vietininkų nepasižymi įvairumu – dažniausia kartojasi kai kurių populiariausių leksemų – *Dievas, tėvas, ponas, šventas, karalystė, mieloširdystė* ir kt. – adesyvo ir aliatyvo formos, plg. pavyzdžius su junginiu *Dievas Tėvas*:

¹ Morkūno *Postilė* yra žymaus lenkų Renesanso rašytojo Mikalojaus Rėjaus (Mikołaj Rej) pamokslų rinkinio *Postilla Polska*, kurio vienas leidimas išėjo Vilniuje 1594 metais, lietuviškas vertimas. Išsamiau žr. Bibliografia literatury polskiej, 1965, 158; Lietuvos TSR bibliografija, 1969, 276–277; Dawni Pisarze Polscy, 2002, 346–356.

² Nuo antrosios dalies pradžios – p. 231 iki p. 281 (knygoje žymimi ne lapai, o puslapiai). Iš karto pasakytina, kad tiek medžiagos pakanka tik bendro pobūdžio tendencijoms išryškinti. Detalesnėms išvadoms daryti reikėtų išanalizuoti didesnę empirinės medžiagos kiekį.

[...] ghifáy wifá ifřredit ir fugátáwit teykies Diewiep Tewiep mufu MP 231.

Jog mielořřirdingi ir pářřlowinti / o mielořřirdiftę wel aptures Diewiep Tewiep fáwo MP 241v.

[...] mes niekur kitur nodieios fáwo / ney řřaukimá fáwo / fuřřpaudimuofe abá nu-puoliuofe fáwo / neturim abgręřřt / tiktáy Diewop Tewop fáwo MP 236v.

O kad teip řřaukfim Diewop Tewop fáwo MP 236v ir t. t.

Tačiau palyginus, kokiomis kalbos dalimis reiřkiami aptariamieji pašalio vietininkai, matyti, kad tarp adesyvo ir aliatyvo esama nemařų skirtumų. Kalbant apie adesyvą, pasakytina, kad aiřkiai vyrauja įvardžių formos, – jų kone dukart daugiau nei daiktavardžių adesyvų. Užfiksuota vos keletas būdvardžių adesyvų formų ir du skaitvardžių adesyvai. Morkūno *Postilėje* vartojamų adesyvo formų dažnumas atsispindi 1 lentelėje:

1 lentelė. **Jokūbo Morkūno *Postilėje* vartojamos adesyvo formos**

Kalbos dalis	Adesyvo forma			
	Vyr. giminė		Mot. giminė	
	Vienaskaita	Daugiskaita	Vienaskaita	Daugiskaita
Daiktavardis	30	1	0	1
Būdvardis	6	0	0	1
Įvardis	51	8	0	0
Skaitvardis	2	0	0	0

Iř lentelės matyti, kad didžioji raštų adesyvų dalis – vyriřkosios giminės vienaskaitos adesyvo formos. Tiroje MP dalyje pavyko užfiksuoti tik dvi moteriřkosios giminės adesyvo formas (t. y. tik 2 % visų užfiksuotų adesyvo formų) – derinimo ryřiu susijusį daiktavardžio ir būdvardžio junginį, plg.:

Jog Ponas ápe tus wifą rupefti fáwo ir pilną apweįřdeimą teykies turet / kurie fedeio ánt řřiámes řřwentosamp koiofámp io MP 269v.

Čia nurodytieji adesyvai reiřkia daugiskaitą, tačiau daugiau vardařodinių adesyvo daugiskaitos formų tiroje medžiagoje neuřfiksuota. Gauti rezultatai patvirtina anks-tesnius tyrimus ir išsakytą nuomonę, kad daugelyje vidurinio XVI–XVII a. lietuviřkų raštų varianto řaltinių, išskyrus gal tik Mikalojaus Dauķšos raštus, vardařodžių daugiskaitos adesyvo formos buvusios negausios ir apskritai iš senųjų raštų gana anksti išnyko (plg. Z i n k e v i č i u s 1982, 32–33). Kiek dažniau vartojami įvardžių daugiskaitos adesyvai, bet ir jų nėra daug. Tiroje Morkūno *Postilės* medžiagoje daugiskaitos adesyvai sudaro 11 % visų užfiksuotų adesyvo formų.

Morkūno *Postilės* aliatyvo raiřkoje daiktavardžių ir įvardžių formos vartojamos beveik tolygiai, būdvardžių vartojama řymiai mařiau, skaitvardžių aliatyvo formų tiroje MP dalyje neuřfiksuota, plg. 2 lentelės duomenis:

2 lentelė. **Jokūbo Morkūno *Postilėje* vartojamos aliatyvo formos**

Kalbos dalis	Aliatyvo forma			
	Vyr. giminė		Mot. giminė	
	Vienaskaita	Daugiskaita	Vienaskaita	Daugiskaita
Daiktavardis	86	44	66	26
Būdvardis	20	31	33	10
Įvardis	130	38	35	10

Kaip rodo lentelėje pateikti duomenys, čia taip ryškiai nevyrauja vyriškosios giminės vienaskaitos aliatyvai. Tiek moteriškosios giminės, tiek daugiskaitos aliatyvo formų taip pat vartojama palyginti nemažai, pvz.:

Jog iau wifá ghiáme buvo ifipildę [...] ko tiktáy buvo reykalás ant išgánimo [...] ir wi-lump frowump žinkfniu ir žiwáta mufu biedná MP 231.

[...] ká pláčžiaus kožnas ifmánit gáli iš tos Ewángelios fwentos / káip mus wifus Ponas mufu top gátáwimop / o tofp apftingofp tofkofo fáwo meylingay ir máloningáy teykies pawádint MP 231.

Wyždekig pilnay [...] káip pážaukiá tump fáwo apftingump dowánump tułus fwecžius MP 231v.

Moteriškosios giminės formos sudaro apie 35 % visų abiejų giminių formų, o daugiskaitos formos – 30 % visų vienaskaitos ir daugiskaitos formų (aliatyvo dviskaitos formų neužfiksuota). Vadinasi, iš esmės visų formų vartojimo dažnumu Morkūno *Postilėje* aliatyvas gerokai lenkia adesyvą.

Tokia tendencija apskritai būdinga visiems XVI–XVII a. lietuviškiems raštams³. Nemaža dalimi šitoks aliatyvo vyravimas, matyt, galėtų būti sietinas su kalbamuoju laikotarpiu jau gana sparčiai vykusia adesyvo ir aliatyvo semantinių funkcijų neutralizacija; adesyvas dažniausiai buvo neutralizuojamas aliatyvo – semantiškai stipresnio linksnio. Čia pirmiausiai prisimintina, jog pagal tradicinę nuostatą adesyvas ir aliatyvas semantiškai skiriasi tuo, kad pirmasis vartojamas su būsenos, o antrasis – su veiksmo veiksmožodžiais⁴. Šią abiejų pašalio vietininkų opoziciją akivaizdžiai iliustruoja tokie Morkūno *Postilės* pavyzdžiai⁵:

³ Įdomu tai, kad, skirtingai nei senesiuose raštuose, lietuvių kalbos salelėse Gudijoje aliatyvas kaip linksnis išsilaikęs nepalyginamai prasciau nei adesyvas (Laigonaite 1957, 31). Aliatyvo formų gausumas atskiruose senesiuose raštuose yra bandytas aiškinti svetimų kalbų įtaka (žr. Range 1995, 97–99; Rosinas 2001, 140). Konkrečiai šiuo atveju tektų kalbėti apie galimą lenkų kalbos įtaką, tačiau tokiam teiginiui patvirtinti ar paneigti reikia detalaus lyginimo su lenkiškuoju originalu.

⁴ Žr. LKG I 209; Zinkevičius 1980, 259, 261; plg. Rosinas 1995, 53–54.

⁵ Tam, kad būtų galima susidaryti išsamesnį pašalio vietininkų vartojimo Morkūno *Postilėje* vaizdą, toliau pateikiami pavyzdžiai ne tik iš statistiniam tyrimui pasirinktų, bet ir iš kitų *Postilės* puslapių.

[...] feſkiſigi aſt žiames kuo arčžiaufiá ſwentump koiump io [...] kurie ſedeio aſt žiames ſwentosamp koiofámp io MP 269v.

[...] iau wifád ſuo aſt lánčiugá wartuofámp tawo [...] o prakutoras angáip tawo MP 333.

[...] kuo greičžiaufey nufibek Mayžieſiaufp / Pránáſump MP 240v.

Kad girdi / káip ira didis dáiktas ir Poniep tokiamp / ir teip didžiámp kárálup dąngaus ir žiames MP 243v.

Sufigrifkit ius tiktay manęfp / o áſj teipag atfigreſju iufump ſu miełofjirdifte fáwo MP 245v.

Tačiau esama MP ir nemažai minėtosios neutralizacijos atvejų, rodančių, kad aliatyvas stumia iš vartosenos adesyvą, perimdamas jo semantines funkcijas⁶, plg.:

[...] átáio namuofna wieno weidámáynio / kuriop buwo Ponás mufu Jezus Chriftus MP III 38v.

[...] regiu didę meilę iofp prieš mane MP III 38v.

Kita adesyvo semantinio silpnumo⁷ priežastis – jo neutralizacija ir sintaksinių funkcijų sutapimas su inesyvu (žr. R o s i n a s 2001, 142–143). Abu kalbamięji linksniai dažnai vartojami pagrečiuui ta pačia reikšme analogiškose konstrukcijose, plg.:

[...] tádá tuofe kácžeib Ponas Chriftus giwena bát neteip káip wiernuofamp ir tikruofe MP 139.

[...] ghis kur atáit ežiefu wálgá káſni duonos ežiefáis židuofamp / ežiefáis páhonifa MP III 32.

[...] tiktáy táwimp pácžiámp / o ne iokiáme kitáme futwerime ney aſt dąngaus / ney aſt žiames / ne vžguli išgánimás mufu MP III 32v.

Netgi to paties žodžių junginio vienas narys gali būti adesyvas, o kitas – inesyvas. Tai ypač akivaizdu tais atvejais, kai derinimo junginiuose skirtingų linksnių formą turi pažymins ir pažymimasis žodis, plg.:

Teypag tádá ir Ponas Chriftus káip Diewas ira [...] ábá eſt mufimp žmonefá MP 137v.

O tokfáy giwenumás Pona Chriftufá / dweiopas ira mufimp krikſcžionifá MP 138.

[...] giwenam / káip tikri krikſcžionis Poniep ánáme widutiniáme MP 139.

Kádági pátsfáy táme Pránáſiep ápfákit teikies MP III 39v.

[...] kas ir mufimp biednuofe pátamkuofe io wifádos antriná [...] MP III 68v.

⁶ Nors kartais senuosiuose lietuvių raštuose galima aptikti ir priešingo pobūdžio neutralizacijos atvejų, t. y. tokių, kai aliatyvas neutralizuojamas adesyvo (žr. M a s k u l i ū n a s 2005, 154–155). Plg. Morkūno *Postilės* pvz.:

[...] tuoiaus káip ſedos namuofe ánuofe ánamp žmogump MP III 39.

⁷ Šiuo požiūriu dėl adesyvo esama ir kitokių nuomonių, – kai kurių autorių teigiama, kad XVI a. jis buvęs dar semantiškai stiprus linksnis (žr. G e l u m b e c k a i t ė 1997, 192). Tačiau visai tikėtina, kad tokie skirtingi pastebėjimai gali būti nulemti nevienodų atskirų šaltinių duomenų, ypač jei vienas šaltinis atstovauja LDK, o kitas – Rytų Prūsijos lietuviškai raštijai.

Kaip matyti iš pavyzdžių, adesyvo formą dažniau turi įvardis, bet pasitaiko ir var-
dažodžių adesyvų.

Tačiau, kita vertus, pasakytina, kad adesyvas, nors ir veikiamas neutralizacijos pro-
cesų, Morkūno *Postilėje* buvo dar gyvas linksnis. Tai patvirtina tokie *Postilės* pavyz-
džiai, kur esama ištisu adesyvinių konstrukcijų samplaikų, plg.:

Ant to dabár efme biłomi giwent / abá but Poniep Chriftufiep / káip krikščęzionis
Poniep Chriftufiep / o káip ižgánitoghip / ir tárpinkie: ne káip Diewiep pácžiám /
abá žmogup pácžiám / bát káip Diewiep tikramp / ir žmogup tikramp / wienoy
perlonoi / kurią wadináme Ponu Chriftufu MP 138.

Tenaygi tampi Ezáiofjimp Pránašjiej teykeis mumus apfákit kame guldžiam nodieia
fáwo [...] MP 264.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Jokūbo Morkūno *Postilėje* vartojamų postpozici-
nių pašalio vietininkų dominuojantis narys yra aliatyvas, vartojimo dažnumu lenkiantis
adesyvą daugiau nei penkis kartus. Didžiąją dalį adesyvo formų sudaro vyriškosios gimi-
nės vienaskaitos adesyvai, kitokių formų rasta labai nedaug. Apie šešiasdešimt procentų
užfiksuotų adesyvo formų yra įvardinės ir jos vyrauja palyginti su vardažodinėmis. Alia-
tyvo daiktavardžių ir įvardžių formos vartojamos beveik tolygiai. Tiek moteriškosios
giminės, tiek daugiskaitos aliatyvo formų taip pat vartojama palyginti nemažai.

Toks aliatyvo vyravimas, apskritai būdingas visiems XVI–XVII a. lietuviškiems
raštams, iš dalies galėtų būti sietinas su kalbamuuju laikotarpiu jau gana sparčiai vyku-
sia adesyvo ir aliatyvo semantinių funkcijų neutralizacija. Sutapus abiejų pašalio viet-
ininkų semantinėms funkcijoms, adesyvas dažniausiai buvo neutralizuojamas aliatyvo,
įvairesniuose kontekstuose vartoto ir todėl semantiškai stipresnio linksnio. Kita galima
adesyvo semantinio silpnumo ir retesnio vartojimo priežastis – tuo laikotarpiu jau gana
aktyviai vykęs jo suartėjimas ir sintaksinių funkcijų sutapimas su inesyvu⁸.

ON THE POSTPOSITIONAL LOCATIVES IN *POSTIL* BY JOKŪBAS MORKŪNAS

Summary

This article deals with some cases of use of the postpositional locatives – the adessive and the
allative – found in the *Postil* published by Jokūbas Morkūnas in 1600. The studied material proves that
the allative dominates considerably over the adessive in the *Postil*.

The majority of the adessive forms are the singular adessives of the masculine gender. Other forms
are also found but very few. About 60 % of the fixed adessive forms are pronominal, and they are more
common than the nominal forms.

⁸ Išsamiau apie tai žr. R o s i n a s 2001, 136–143.

In the *Postil* by Morkūnas the allative is much more frequent than the adessive. The nominal and the pronominal forms of the allative are almost equally used. The masculine singular allatives do not prevail here. There are quite a lot of feminine allatives, and plural allatives are rather often used.

The preponderance of the allative is characteristic of all the Lithuanian writings of the 16th–17th centuries. This can partly be due to the rapid process of neutralization of the semantic functions of the adessive and the allative. In most cases the adessive was replaced by the allative as the latter was a more powerful case semantically. Another probable cause of the semantic weakness of the adessive is its neutralization and the concurrence of its syntactical functions with the inessive.

LITERATŪRA

Bibliografia literatury polskiej. Nowy korbut 3. Piśmiennictwo staropolskie, Warszawa, 1965, 156–173.

Dawni Pisarze Polscy. Od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny, t. 3, Warszawa, 2002, 346–356.

G e l u m b e c k a i t ė J., 1997, Postpoziciniai vietininkai J. Bretkūno „Evangelijos pagal Luką“ vertime, – *Baltistica*, XXXII (2), 179–202.

L a i g o n a i t ė A., 1957, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, – Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 21–39.

Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba, I (1547–1861), Vilnius, 1969.

LKG I – Lietuvių kalbos gramatika, I. Fonetika ir morfologija, Vilnius, 1965.

M a s k u l i ū n a s B., 2005, Dėl lietuvių senųjų raštų pašalio vietininkų semantinių funkcijų, – Vārds un tā pētīšanas aspekti, Rakstu krājums 9, Liepāja, 152–157.

MP – [Jokūbas Morkūnas], Połtilla Lietwyszka... Wilnivy...1600.

R a n g e J. D., 1995, Allativ und Adessiv in altlitauischen Texten des 16. Jahrhundert, – *Linguistica Baltica*, IV, 93–102.

R o s i n a s A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.

R o s i n a s A., 2001, Mikalojaus Daukšos tekstų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra, Vilnius.

Z i n k e v i č i u s Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.

Z i n k e v i č i u s Z., 1982, Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai, – *Baltistica*, XVIII (1), 21–38.

Bronius MASKULIŪNAS

Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra

Šiaulių universitetas

P. Višinskio 38

LT-76352 Šiauliai

Lietuva

[maskuliunas@su.lt]